

บทที่ 4

เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่

เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ถูกสร้างในสมัยพญาแสนภูษัตริย์ราชวงศ์มังราย ปัจจุบันตั้งอยู่บนทางหลวงหมายเลข 1016 เขตตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่เก่า ด้านทิศเหนือยาว 950 เมตร ทิศใต้ 850 เมตร ทิศตะวันตก 2,550 เมตร ทิศตะวันออกจดถนนริมโขง ภายในเขตกำแพงเมืองเก่าประกอบด้วยวัดร้างและโบราณสถานที่สร้างในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-21 สลับกับบ้านเรือนชาวบ้าน เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 60 กิโลเมตร ปัจจุบันพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่เป็นตัวอำเภอเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน

4.1 ลักษณะทางกายภาพ

บริเวณที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่สมมาตร ตั้งอยู่บนที่ราบฝั่งแม่น้ำโขงด้านทิศตะวันตกในแนวแกนทิศเหนือ-ใต้ มีกำแพงล้อมรอบ 3 ด้าน คือด้านทิศเหนือซึ่งยาวขนานไปตามแม่น้ำโขง ทิศตะวันตกและทิศใต้ ซึ่งเป็นด้านสกัด ส่วนทางด้านทิศตะวันออกไม่ปรากฏแนวกำแพงเมือง แต่มีแม่น้ำโขงเป็นปราการธรรมชาติคั่นอยู่ตามพงศาวดารโยนกกล่าวว่า ทางด้านทิศตะวันออกนี้มีประตูอยู่ 6 ประตู สันนิษฐานว่าเป็นประตูทำน้ำในปัจจุบันไม่พบหลักฐาน กำแพงเมืองมีชั้นเดียวสูงประมาณ 4 เมตร สภาพของกำแพงยังอยู่ในลักษณะค่อนข้างสมบูรณ์ทั้ง 3 ด้าน พบร่องรอยของประตูเมืองและป้อมปากประตูจำนวน 5 แห่ง นอกจากนี้ยังพบป้อมมุมกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนืออีก 1 แห่ง ภายนอกกำแพงเมืองมีร่องรอยของคูเมืองปรากฏอยู่โดยรอบ คาดว่าแนวคูเมืองจะต้องมีทางเชื่อมติดต่อกับแม่น้ำโขงได้ ภายในตัวเมืองเชียงใหม่สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีหนองน้ำปรากฏอยู่ 1 แห่งทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของตัวเมือง เรียกว่า “หนองกลางเวียง” ระหว่างหนองกลางเวียงกับแม่น้ำโขงมีคูน้ำขนาดเล็กเชื่อมติดต่อกัน ได้พื้นที่ภายในเมือง ได้ถูกแนวถนนในปัจจุบันตัดออกแบ่งออกเป็นพื้นที่เล็กๆ หลายส่วน แต่ละส่วนก็พบซากโบราณสถานกระจายตัวอยู่ทั่วไป จากการสำรวจพบว่า โบราณสถานสำคัญวัดเจดีย์หลวง การกระจายตัวของโบราณสถานส่วนใหญ่มักจะเกาะกลุ่มกันไปตามแนวถนน เช่น เส้นทางถนนที่เชื่อมระหว่างประตูยางเทิงกับประตูทัพมาน

เส้นทางถนนที่ตัดจากประตูหนองมุดไปยังแม่น้ำโขงในบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นประตูทำวิศวกรรม เส้นทางถนนที่ตัดจากประตูเชียงแสนไปยังแม่น้ำโขงในบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นประตูทำหลวง และเส้นทางถนนที่ตัดจากประตูดินขอไปยังแม่น้ำโขงตรงบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นประตูทำเสาดิน นอกจากนั้นถนนรอบเวียงที่ตัดเลียบกำแพงเมืองด้านในก็น่าที่จะเป็นเส้นทางถนนที่มีมาแต่โบราณ อีกเส้นหนึ่งเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการดูแลตรวจรักษำแพงเมือง และส่งกำลังบำรุงได้สะดวกยามเกิดศึกสงคราม

จากการสำรวจยังไม่พบบริเวณที่ควรจะเป็นที่ตั้งของพระราชวัง สำหรับตัวปราสาทราชมณเฑียรนั้น ควรจะสร้างด้วยเครื่องไม้ตามคติโบราณเมื่อพังทลายลง ไปจึงไม่หลงเหลือหลักฐานใดๆ ปรากฏให้เห็น ภายนอกเมืองเชียงแสนทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ ประกอบด้วยบริเวณที่ราบลุ่มซึ่งมีลำน้ำหลายสายผ่านสลับกับบริเวณที่ดอนและแนวเทือกเขาที่ล้อมอยู่โดยรอบ พบหนองน้ำอยู่โดยทั่วไปในพื้นที่ โดยเฉพาะทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ราบลุ่มและหนองน้ำขนาดใหญ่มีชื่อว่าหนองบงคาย และเวียงหนอง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกนั้นแม่น้ำโขงไหลผ่านกั้นเขตแดนไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สภาพพื้นที่บนฝั่งลาวเป็นพื้นที่ราบลุ่มสลับกับเทือกเขาสูง จากการสำรวจโบราณสถานภายนอกกำแพงเมืองมีเพียง 4 แห่ง ได้แก่ วัดแจ้งท่านาค (ร้าง) วัดแจ้งใต้ (ร้าง) วัดป่าสัก (ร้าง) วัดพระธาตุจอมกิติ ในบริเวณใกล้เคียงกับเมืองเชียงแสนตามแนวริมฝั่งลำน้ำโขงพบร่องรอยของเมืองโบราณ หรือกลุ่มโบราณสถานทั้งทางฝั่งไทย และฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวอีก 3 เมือง ได้แก่ แห่งแรกคือ กลุ่มโบราณสถานบริเวณคอยเชียงเมียงในบริเวณสบรวก (สามเหลี่ยมทองคำ) อยู่เหนือเมืองเชียงแสนขึ้นไปประมาณ 10 กิโลเมตร โบราณสถานสำคัญ คือ พระธาตุขี้ข้าว จากการสำรวจพบหลักฐานร่องรอยของแนวคูน้ำหลายแห่ง จากสภาพภูมิประเทศและตำแหน่งที่ตั้งคล้ายกับจะเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองเชียงแสน เพราะเมื่อขึ้นไปบนคอยจะมองเห็นทัศนียภาพโดยรอบได้กว้างไกล ทั้งนี้เพราะตั้งอยู่บริเวณค้ำน้ำอันเป็นที่บรรจบกันของแม่น้ำโขงและลำน้ำรวก โดยเฉพาะตัวลำน้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในสมัยโบราณ แห่งที่สองคือ เมืองเวียงเบ็กสาหรือเชียงแสนน้อย อยู่ห่างจากเมืองเชียงแสนลงมาทางใต้ประมาณ 7 กิโลเมตร ในบริเวณที่เรียกว่า สบกก ตามชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า เคยเป็นที่ตั้งค่ายพักชั่วคราวของพระเจ้าแสนภู ขณะทำการสำรวจหาที่ตั้งเมืองใหม่ พบโบราณสถานอยู่ 3 แห่งที่สำคัญคือ พระธาตุสองพี่น้อง จากสภาพที่ตั้งคล้ายกับจะเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของเมืองเชียงแสน สำหรับคอยคูแลสบกก ซึ่งเป็นจุดบรรจบของแม่น้ำโขงและลำน้ำกก และเป็นเส้นทางที่จะผ่านไปยังเมืองเชียงรายได้ แห่งที่สามคือ เมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ตั้งอยู่ทางฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยเชื่อมไปทางทิศใต้ของเมืองเชียงแสนประมาณ 1-2 กิโลเมตร

หากเปรียบเทียบความสำคัญจากลักษณะการวางผังเมืองโบราณคอยเชียงเมียง เมืองเชียงแสนและเวียงเบิกสา ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองเชียงแสนน่าจะเป็นจุดศูนย์กลางที่สำคัญ และปลอดภัยมากที่สุด โดยมีเมืองโบราณบนคอยเชียงเมียงเป็นเมืองหน้าด่านทางเหนือ คอยคูแลเส้นทางลำน้ำโขงและลำน้ำรวก ส่วนเวียงเบิกสาก็เป็นเมืองหน้าด่านทางด้านใต้คอยคูแลเส้นทางลำน้ำโขงและลำน้ำกก

ปัจจุบันพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาเมืองประวัติศาสตร์เชียงแสน ได้รับการคุ้มครองโดยกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อจัดตั้งเป็นเมืองประวัติศาสตร์เชียงแสน มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ในเขตตั้งแต่บริเวณคอยเชียงเมียง (บ้านสบรวก) เขตสุขาภิบาลเวียงเชียงแสน และเขตบ้านเชียงแสนน้อย ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย โดยมีทำเลที่ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง พื้นที่โดยเฉลี่ยทั้งหมดประมาณ 2,970 ไร่ 3 งาน 12 ตารางวา หรือประมาณ 4.75 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลเวียง อำเภอเมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

เส้นทางคมนาคมที่เดินทางมาเมืองเชียงแสน แบ่งออกเป็น 3 ทิศทาง ได้แก่

ทิศเหนือ จากอำเภอแม่สาย มาตามเส้นทางหมายเลข 1209 ผ่านสามเหลี่ยมทองคำเลียบบตามแม่น้ำโขงลงมา ระยะทางประมาณ 33 กิโลเมตร และจากสามเหลี่ยมทองคำสามารถโดยสารเรือล่องมาตามลำน้ำโขง ถึงท่าเรือหน้าเมืองเชียงแสน

ทิศใต้ ตามเส้นทางหลวงหมายเลข 1129 จากอำเภอเชียงของเลียบบริมแม่น้ำโขง เข้าตัวเมืองเชียงแสนโดยผ่านทางเมืองเชียงแสนน้อย ระยะทางประมาณ 57 กิโลเมตร นอกจากนี้เส้นทางจากเชียงของสามารถเดินทางโดยทางเรือได้อีกทางหนึ่ง

ทิศตะวันตก ตามเส้นทางหลวงหมายเลข 1016 ซึ่งแยกจากทางหลวงหมายเลข 1 (พหลโยธิน) ผ่านอำเภอเมืองแม่จัน เข้าเมืองเชียงแสนที่ประตูป่าสัก ระยะทางจากตัวจังหวัดเชียงรายประมาณ 60 กิโลเมตร

4.2 ประวัติความเป็นมาของเมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่

เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่สำคัญมากแห่งหนึ่งในประวัติศาสตร์ล้านนา มีหลักฐานประวัติความเป็นมาปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรเล่าเรื่องในลักษณะเป็นปรัมปรา ตำนานทางศาสนา และพงศาวดารบ้านเมืองปะปนกันอยู่ อาทิเช่น ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน พงศาวดารโยนก ตำนานสิงหนวัตติกุมาร ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ แต่ปัจจุบันนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีก็ยังไม่สามารถกล่าวเจาะจงระยะเวลาแน่นอน ที่เมืองเชียงใหม่เกิดขึ้นในแถบอาณาจักรล้านนาไทยได้ เนื่องจากกล่าวไว้ไม่ตรงกัน เช่น ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า “พระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงใหม่ตรงที่เวียงเก่า เมื่อจุลศักราช 690” ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 1871 ตรงกันกับข้อความในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยของศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสวง มนวิฑูร แต่คลาดเคลื่อนกับข้อความที่ปรากฏในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ซึ่งกล่าวว่าพระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อพุทธศักราช 1831 หรือจุลศักราช 650 สมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณดินแดนเมืองเชียงใหม่แต่แรกเริ่มนั้น ในตำนานสิงหนวัตติกุมารกล่าวว่า สิงหนวัตติกุมารพระโอรสของกษัตริย์ฮ่อ เจ้าเมืองราชคฤห์ทรงพระนามว่า เทวกาล ได้พาพรรคพวกพลเมืองอพยพจากเมืองราชคฤห์ลงมาตามลำน้ำขรณี (แม่น้ำโขง) มาตั้งบ้านเมืองเกิดขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำโขงฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่มีแม่น้ำสายใหญ่สายน้อยมากมาย ซึ่งบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของเมืองสุวรรณโคมคำ แต่ขณะที่สิงหนวัตติกุมารมาตั้งบ้านเมืองอยู่นั้นมีพวกมัลลิกยู (ละว้า) อาศัยอยู่ในขณะเดียวกันได้มีพระยานาคแปลงกายเป็นพราหมณ์ ชื่อพันธุพราหมณ์มาช่วยสิงหนวัตติสร้างเมือง ดังนั้นเมืองนี้ได้ชื่อว่าเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินคร หรือโยนกนครหลวง จากนั้นสิงหนวัตติกุมารได้ยกทัพไปตีเมืองอุโมงค์เสลานคร ซึ่งอยู่บริเวณแม่น้ำกก อันเป็นนครของขอม ได้จับมีอาณาเขตกว้างขวางในราวพุทธศักราช 643 (มหาศักราช 22) กษัตริย์ราชสิงหนวัตติกุมารได้ปกครองเรื่อยมาจนถึงสมัยพระเจ้าฟ้างคราชได้มีสงครามกับพวกขอม และทางฝ่ายเมืองโยนกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จึงต้องหนีไปอยู่ที่เวียงศรีริมน้ำสาย อันเป็นเขตแดนของพวกตระกูลลาวจก จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าพรหมกุมารพระโอรสของพระเจ้าฟ้างคราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่มีอาณาภาพมากของราชวงศ์สิงหนวัตติกุมารได้ทำสงครามปราบปรามพวกขอมลงได้สำเร็จ ทำการขยายดินแดนลงมาจนถึงเมืองกำแพงเพชร จากนั้นจึงอันเชิญพระเจ้าฟ้างคราชพระราชบิดากลับไปครองราชสมบัติในเมืองโยนกนครตามเดิม และเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นพระนครไชยบุรี เนื่องจากพระเจ้าพรหมกุมารเกรงว่าพวกขอมจะยกทัพกลับมาจู่โจมอีกจึงได้ไปสร้างเมือง ณ ริมน้ำฝางตั้งชื่อว่า เมืองไชยปราการ โดยพระองค์ทรงเป็นผู้ปกครองปัจจุบัน คือเมืองฝางจากพงศาวดารโยนกในปริเฉทที่ 5 ต่อมาพระ

เจ้าพรหมกุมารทรงทิวังคต พระเจ้าไชยศิริพระโอรสทรงขึ้นครองราชย์ในเมืองไชยปราการ ต่อมา พวกพม่าได้ยกทัพตีแคว้นโยนกเมืองไชยบุรี เมืองไชยনারายณ์ และเวียงพางคำไว้ได้ แต่เมืองไชยปราการถอยมาตั้งบ้านเมืองขึ้นที่เมืองกำแพงเพชร สำหรับเมืองไชยบุรีมีกษัตริย์ที่ปกครองเมืองต่อจากพระเจ้าพังคราช คือพระเจ้าทูกขิดราช หลังจากนั้นเป็นพระเจ้ามหาวันพระโอรสทรงปกครองบ้านเมืองต่อมา จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้ามหาไชยชนะ เมืองไชยบุรี หรือโยนกนครก็ทรุดจมลงกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ผู้คนลุ่มตามไปสิ้น ดังปรากฏความในพงศาวดารโยนกว่า “ ลุมहाศักราช 467 ปีเถาะพระพุทศศาสนากาลล่วงได้ 1003 พรรษา พระองค์มหาไชยชนะเสวยราชย์ได้ 1 ปีอยู่มาวันหนึ่งเป็นวันเสาร์เดือน 9 แรม 7 ค่ำ มีราษฎรพวกหนึ่งไปหาปลาในแม่น้ำกุกะนทีได้ปลาไหลเผือกตัวหนึ่งใหญ่เท่าลำตัว ยาว 7 วา ก็พากันทุบตีให้ตาย แล้วผูกเชือกชักลากมาตามลำห้วย ซึ่งภายหลังมีนามว่า ห้วยแม่ลาภ แล้วนำมาถวายพระเจ้านครโยนกมหาไชยชนะทรงดำรัสสั่งให้แลเนื้อแจกกันกินทั่วทั้งเมือง ครั้นล่วงเวลารাত্রีกาลค่ำวันนั้น ในปฐมยามแผ่นดินสะท้านดังสนั่นครั้นครั้นขึ้นครั้งหนึ่ง ครั้นล่วงเข้ามัธยมยาม ก็ดังสนั่นลั่นเลื่อนอีกครั้งหนึ่ง พอล่วงเข้าปัจฉิมยามก็ดังกึกก้องเป็นคำรบสาม เมืองโยนกนครก็ทรุดลุ่มจมลงกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ พระเจ้าแผ่นดินและขัดติยวงศาเสนาอำมาตย์ราษฎรบรรดาที่อยู่ในนครนั้น ก็ถึงกาลกิริยาไปตามยถากรรม...” ดังนั้นจึงเป็นอันสิ้นสุดของเมืองนาคพันธุสิงหนวัตินคร หรือเมืองโยนก

สมัยพระเจ้าแสนภูสร้างเมืองเชียงแสนประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 (1800) เมื่อพระยามังรายครองราชสมบัติที่เมืองเงินยางเชียงแสนแล้ว จึงสร้างเมืองเชียงรายขึ้นเป็นเมืองหลวง ในพงศาวดารโยนกกล่าวว่า พระองค์ทรงมีพระโอรส 3 องค์ คือ ขุนเครื่อง ขุนคราม และขุนเครือ ต่อมาพระองค์ทรงให้ขุนเครื่องไปครองเมืองเชียงรายหลังจากนั้นถูกยิงตายเนื่องจากคิดทรยศกับพระยามังราย จากนั้นพระยามังรายจึงครองเมืองเชียงรายในระหว่างนี้พระองค์ทรงได้เมืองหริภุญไชยไว้ในความปกครอง ต่อมาพระองค์ให้ขุนครามครองเมืองเชียงราย และขุนครามได้เมืองนครเขลางค์ได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าชัยสงคราม ต่อมาพระเจ้ามังรายได้สร้างเมืองใหม่ คือเมืองเชียงใหม่ จนกระทั่งเจ้าชัยสงครามมีพระโอรส 3 องค์ องค์ใหญ่ คือท้าวแสนภูผู้มีบทบาทในการสร้างเมืองเชียงแสน

เมื่อพระเจ้าแสนภูได้ครองเมืองเชียงใหม่ต่อจากเจ้าพระยาชัยสงครามพระบิดา แล้วมอบเมืองเชียงใหม่ให้เจ้าคำฟูโอรสครองแทน ส่วนพระองค์เสด็จไปครองเมืองเชียงราย ต่อมาจึงสร้างเมืองเชียงแสนขึ้น ดังปรากฏในพงศาวดารโยนก ดังนี้ “ อยู่มามีน่านเท่าใด เจ้าพระยาแสนภูซึ่งครองเมืองเชียงรายมีพระราชประสงค์จะสร้างพระนครอยู่ใหม่ จึงให้แสวงหาชัยภูมิดีอันสมควรจะสร้างเป็นมหานครราชธานีนั้น อำมาตย์ทั้งหลายตรวจหาได้ที่เมืองรอยเก่าริมแม่น้ำของ อันเป็นแคว้นแคว้นเมืองโยนกนาคนบุรีแต่โบราณ เป็นชัยภูมิสถานสมควรสร้างพระนครได้ จึงโปรดให้สร้างพระ

นครใหม่ในที่นั้นให้ขุดคูและก่อปราการพระนครสามด้าน แต่ด้านตะวันออกเว้นไว้เอาแม่น้ำของคู
 ปราการเวียง ตั้งพิธีกลับปาดฝั่งหลักเมืองในวันศุกร์เดือน ๗ (คือเดือน ๕) ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง
 สัมฤทธิศก จุลศักราช ๖๕๐ (พุทธศักราช ๑๘๑๑) ใ้วัดคันธาราศีคฤห์ วงปราการด้านกว้าง ๗๐๐วา ด้าน
 ยาวไปตามแม่น้ำของ ๑,๕๐๐ วา มีประตู ๕ แห่ง คือประตูยางเทิง๑ ประตูหนองหมุด๑ ประตูเชียง
 แสน๑ ประตูท่ามาน๑ ประตูคินขอ๑” (พระยาประชาภิจักรจักร์, พงสาวดารโยนก, 2516 หน้า 284-
 285) นอกจากนี้พระเจ้าแสนภูยังได้กำหนดอาณาเขตของเมืองและจัดการปกครองแคว้นแขวงให้
 เป็นพินนา เมืองที่ขึ้นต่อเชียงแสนมีทั้งสิ้น 65 พินนา ดังปรากฏความในพงสาวดารโยนกดังนี้ “แล้ว
 ให้ตั้งขนอนเขตเมืองทางทิศใต้ต่อแดนเมืองเชียงรายที่ตำบลน้ำแม่เดิม ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ต่อ
 แดนเมืองฝางที่ค้อยกั้วคอสุนัข หรือกั้วสไต ก็เรียก (สไตคือปุน) ทิศตะวันตกต่อแดนเมืองสาดที่
 ตำบลผาแหลว (คือแหลว) ทิศตะวันตกเฉียงเหนือต่อแดนเชียงตุงที่ตำบลค้อยช้าง (ซึ่งเรียกว่าอ้ายท่า
 จี่เหล็กอ้ายผาช้าง) ทิศเหนือต่อแดนเชียงตุงที่เมืองกายสามเท่า ทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อแดนหื้อ
 ตำบลหลวงบ่อแร่ ทิศตะวันออกต่อแดนเชียงของที่ตำบลค้อยเชียงฮีในวงจังหวัดเท่านี้เป็นแคว้น
 แคว้นเมืองเชียงแสน แล้วให้ตั้งป้อมค่ายรักษาด่านฝ่ายเหนือที่ตำบลหัวโปง๑ ที่ตำบลท้ายเมือง๑
 ฝ่ายตะวันตกที่ตำบลท้ายยาง๑ ฝ่ายให้ที่ตำบลท่าวาง๑ หาดหลวง๑ หางดอนมูล๑ ท่าทราย๑ ฝ่าย
 ตะวันออกที่ตำบลเมืองเกิง๑ แล้วให้จัดแคว้นแขวงเป็นพินนา สำหรับเมืองร้าง ๖ พินนา แคว้นซ้าย
 ๗ พินนา แคว้นขวา ๘ พินนา เมืองเชียงแสนมี ๓๒ พินนา เมืองพระยาก ๒ พินนา เมืองกาย ๒ พิน
 นา เมืองวัน๑๑ พินนา เมืองภูคา ๑๑ พินนา เมืองเส้นเหนือ ๕ พินนา เมืองเส้นใต้ ๑ พินนา ได้ขุดแต่ง
 กว้าง ๑๒ ขุน (เมือง) ใ้พนักงานฉางข้างแคะหนึ่ง (นา) ใ้พนักงานอาวุธหนึ่ง (พล) ใ้พนักงานวัด
 แคะหนึ่ง (ธรรมการ) ใ้การนอกเมืองแคะหนึ่ง (ต่างประเทศ)” พระเจ้าแสนภูสวรรคตเมื่อราวจุล
 ศักราช 696 (พ.ศ.1878) พระชนมายุได้ 48 ปีที่เมืองเชียงแสน

ในขณะที่สร้างเมืองเชียงแสนสมัยพระเจ้าแสนภูนั้น เป็นระยะที่อาณาจักรล้านนาไทยของ
 พระยามังรายกำลังขยายตัวมีเมืองหลวงอยู่ที่เชียงใหม่ จึงนับว่าตั้งแต่สมัยพระยามังรายจนถึงสมัย
 พระเจ้าเมืองมา เมืองเชียงแสนเป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางการเมืองสูงดำรงฐานะเป็นเมือง
 ลูกหลวง ผู้ที่จะไปครองเมืองเชียงใหม่จะต้องไปครองเมืองเชียงแสนในฐานะอุปราชเสียก่อน
 จนกระทั่งเริ่มเข้าสู่สมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน โอรสของพระเจ้าแสนเมืองมาเป็นต้นมา เมืองเชียง
 แสนจะลดความสำคัญลงไป ผู้ที่จะไปครองเชียงแสนไม่ใช่พระโอรสหรือพระบรมวงศานุวงศ์อีก
 ต่อไป ดังเช่นในสมัยพระเจ้าติโลกราชทรงใ้ผู้ที่เพิ่งพ้นโทษ คือแสนขาน ครองเมืองเชียงแสนใน
 ฐานะที่เคยมีบุญคุณต่อพระองค์

เมื่อจุลศักราช 920 หรือประมาณพ.ศ. 2101 พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกทัพมาตีเมืองใน
 อาณาจักรล้านนาไทยเมืองเชียงแสนจึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าตั้งแต่นั้นมา โดยพม่าใ้เชียงแสน

ปกครองตนเองภายใต้การควบคุมของพม่า หรือส่งคนมาปกครองบ้าง ต่อมาพม่ายกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระนเรศวรมหาราช แต่พ่ายแพ้ และอีก 6 ปีต่อมากองทัพกรุงศรีอยุธยาตีเมืองเชียงใหม่ได้ เมืองเชียงแสนอยู่ภายใต้การปกครองอาณาจักรล้านช้าง พม่าบ้างและกรุงศรีอยุธยาบ้าง

ระยะตอนปลายกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี เมืองเชียงแสนกลายเป็นสมรภูมิที่พม่ายึดครองเอาเป็นเมืองปราการรบกับพระเจ้ากรุงธนบุรี พม่าอยู่ในเมืองเชียงแสนจนถึง พ.ศ.2347 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้กรมหลวงเทพหริรักษ์กับพระยายมราชยกกองทัพขึ้นไปขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงแสนได้สำเร็จ และให้เผาเมืองเสียไม่ให้เป็นที่มั่นของข้าศึกต่อไปกับให้กวาดต้อนผู้คนจำนวน 22,000 ครอบครัวจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มแยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในที่ต่างๆ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง น่าน เวียงจันทร์ และส่งลงไปกรุงเทพฯ แล้วโปรดเกล้าให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ ต.เสาไห้ จ.สระบุรี และที่ ต.คูบัว จ.ราชบุรี

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพม่ารบมา ล้อเงิน จากเมืองเชียงตุงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองเชียงแสนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับอำนาจการปกครองไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าให้เจ้าอินทร์ไชยานนท์เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ นำกำลัง 4,500 คน ยกมาปราบปรามและผลักดันให้ออกไปจากเมืองเชียงแสน เมื่อ พ.ศ. 2417 ต่อมาทรงโปรดเกล้าฯให้เจ้าอินท๊ะบุตรเจ้าบุญมาผู้เป็นหลาน ซึ่งครองเมืองลำพูน และเจ้ากาวิละผู้ครองเมืองเชียงใหม่ นำราษฎรชาวเมืองลำพูนและเชียงใหม่ประมาณ 1,500 ครอบครัวขึ้นไปตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงแสนและพระราชทานบรรดาศักดิ์เจ้าอินท๊ะเป็นพระยาราชนครินทร์ ตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงแสน

ประมาณ พ.ศ. 2442 ทรงโปรดเกล้าฯให้นายไชยวงศ์ บุตรพระยาราชนครินทร์ เป็นพระยาราชนครินทร์สืบตระกูลแทนบิดา และย้ายศูนย์การปกครองไปที่ตำบลกาศา (อ.แม่จัน) ตั้งขึ้นเป็นอำเภอขึ้นต่อจังหวัดเชียงราย ส่วนเมืองเชียงแสนให้ยุบลงเป็นกิ่งอำเภอเชียงแสนหลวง หลังจากนั้นเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2500 เมืองเชียงแสนได้ถูกตั้งขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งหนึ่ง เรียกว่าอำเภอเชียงแสน อยู่ในเขตปกครองของจังหวัดเชียงราย อำเภอเชียงแสนแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 ตำบล คือ ตำบลเวียง ตำบลป่าสัก ตำบลบ้านแซว และตำบลป่าสักน้อย ทางด้านศิลปวัฒนธรรมส่วนใหญ่อยู่ในรูปของโบราณสถาน ได้แก่ กำแพงเมือง วัด โบราณวัตถุ และปูชนียวัตถุ ได้แก่ พระพุทธรูปต่างๆ เช่น พระเจ้าล้านทอง พระเจ้าทองทิพย์ เป็นต้น โบราณสถานอันได้แก่วัดต่างๆ ในเมืองเชียงแสนที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในปัจจุบันทั้งในและนอกเขตกำแพงเมืองมีจำนวนไม่มากนัก วัดที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองที่สำคัญ เช่น วัดพระเจ้าล้านทอง วัดปงสนุก วัดมหาธาตุ วัดหมื่นเจียว วัดห่มแสง วัดปราสาทคุ่ม วัดเซตวัน(กาเผือก) วัดผ้าขาวป่าน วัดมุงเมือง วัดพระบวช วัดเสาเดื่อน

วัดสี่สี (ส่วสี) วัดอาทิตันแก้ว วัดพระยืน วัดแสนเมืองมา เป็นต้น ส่วนวัดนอกเขตกำแพงเมือง เชียงแสน เช่น วัดแจ้งท่านาค วัดแจ้งใต้ วัดป่าสัก และวัดพระธาตุจอมกิติ เป็นต้น

4.3 สิ่งดึงดูดใจให้เกิดการท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์เชียงแสน

จากการที่เรื่องราว และประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงแสนถูกรื้อฟื้นขึ้นมาจนทำให้เมืองประวัติศาสตร์เชียงแสนเป็นที่รู้จัก และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณสถานที่สำคัญที่จะสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน และประเทศ แหล่งท่องเที่ยวในเมืองประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจมีดังนี้

1) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงแสน ที่ตั้ง 702 ถนนพหลโยธิน ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2500 ในอาคารจัดแสดงเรื่องราวประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับการตั้งหลักแหล่งของชุมชน เครื่องใช้ของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคสังคมาสัตว์ และสังคมาเกษตรกรรมเรื่อยมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น พระพุทธรูป เครื่องประดับ แผ่นอิฐมีจารึก เครื่องสำริด ฯลฯ มีการจัดจำแนกโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองเชียงแสนเป็นกลุ่ม ๆ ตามแหล่งที่ค้นพบ ในอาคารส่วนขยายจัดแสดงเกี่ยวกับชาติพันธุ์วิทยา ชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชนแถบลุ่มน้ำแม่โขง เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของคนในอดีต เช่น ผ้าโบราณ เครื่องมือจับปลา เครื่องครัว เงินตรา ฯลฯ พัฒนาการของเมืองในอดีต ศิลปะพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่ ไทยลื้อ และชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องเงิน เครื่องดนตรี เครื่องประดับ อุปกรณ์การสูบฝิ่น ศิลปะโบราณวัตถุในศาสนา

2) วัดเจดีย์หลวง ที่ตั้งติดกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงแสน ใกล้ประตูป่าสัก เป็นวัดสำคัญที่สุดวัดหนึ่งในเมืองประวัติศาสตร์เชียงแสน สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1887 โดยพระเจ้าแสนภู พระราชนัดดาของพระยามังราย ภายในวัดมีเจดีย์องค์ใหญ่ สูง 88 เมตร บนฐานกว้าง 24 เมตร ถือเป็นเจดีย์ทรงขังล้านนาที่ใหญ่ที่สุดในเชียงแสนด้านทิศตะวันออกมีซากวิหารเก่าแก่ ประดิษฐานพระประธานขนาดใหญ่ที่ได้รับการขุดแต่งแล้วนอกจากนี้ยังมีเจดีย์ขนาดเล็กอีกสี่องค์

3) วัดป่าสัก อยู่นอกกำแพงเมืองเชียงแสน จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงแสน มุ่งหน้าออกไปทางประตูเชียงแสน เลี้ยวขวาไปตามถนนเลียบริมแนวกำแพงเมืองเก่าประมาณ 200 เมตร ตามประมุขพงสาวดาร พระเจ้าแสนภูเจ้าเมืองเชียงแสนรับพระบรมสารีริกธาตุจากพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อ พ.ศ. 1838 จึงโปรดให้สร้างพระอาราม และพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุพร้อมปลูกต้นสักล้อมรอบ 300 ต้น จึงเรียกว่า วัดป่าสัก ภายในพื้นที่ประกอบด้วย ซากโบราณสถานกระจายอยู่

รวม 22 จุด ด้านทิศเหนือมีเจดีย์ทรงมณฑปแบบมุลคันชุกฎี สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 ปัจจุบันเหลือแต่ซากฐาน และมีเจดีย์ทรงเรือนธาตุและวิหารสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 19

4) วัดพระเจ้าล้านทอง ตั้งอยู่ใกล้สี่แยกถนนสายกลาง เยื้องกับตลาดสดเชียงแสน ห่างจากพิพิธภัณฑสถานประมาณ 300 เมตร สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าทองแก้ว เมื่อปี พ.ศ. 2032 ตามตำนานโปรดฯ ให้หล่อพระพุทธรูปมีน้ำหนักมีน้ำหนักล้านตอง (1,200 กิโลกรัม) เป็นพระประธานหน้าตักกว้าง 2 เมตร สูง 3 เมตร เรียกว่า “พระเจ้าล้านทอง” ปัจจุบันในวัดมีพระเจ้าทองทิพย์เป็นพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย หล่อจากทองเหลืองมีพระพักตร์งดงามมาก หน้าตักกว้าง 1 ศอก 15 นิ้ว สูง 2 ศอก ได้จากวัดทองทิพย์ ซึ่งเป็นวัดร้างในเวียงเชียงแสน

5) วัดร้อยขอ ตั้งอยู่ชายฝั่งติดกับถนนหนองมุดที่มาจากป้อมประตูหนองมุดไปออกถนนริมแม่น้ำโขง เป็นวัดร้างที่ได้รับการบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2544 มีเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมแบบล้านนาทางด้านทิศตะวันออกเป็นวิหารที่เหลือแต่ฐานราก และฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปสีขาวสร้างราวพุทธศตวรรษที่ 21

6) วัดเสาเกียน ตั้งอยู่บนถนนหนองมุดเยื้องกับวัดร้อยขอ เป็นวัดร้าง ปัจจุบันคงเหลือเพียงเจดีย์ทรงระฆังกลมแบบล้านนาพุทธศตวรรษที่ 21 ด้านหน้าเป็นซากพระวิหารที่เหลือเพียงฐานรากและฐานชุกชี มีพระพุทธรูปปูนปั้นที่เหลือเพียงพระอุระ

7) วัดพวกพันตอง ตั้งอยู่บนถนนสายสอง เยื้องกับวัดร้อยขอ ปัจจุบันเหลือเพียงซากเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม และซากฐานวิหาร

8) วัดอาทิตันแก้ว ตั้งอยู่บนถนนสายสอง ถัดจากวัดพวกพันตอง สร้างขึ้นโดยพระเมืองแก้ว เมื่อ พ.ศ. 2058 เมื่อครั้งเสด็จมาเวียงเชียงแสน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์สำนักต่างๆ โดยเป็นองค์ประธานบวชกุลบุตรชาวเชียงแสนและให้พระสงฆ์สำนักต่างๆ ทำพิธีร่วมกันได้ วัดอาทิตันแก้ว ได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2538 มีเจดีย์ก่ออิฐแบบล้านนาองค์ใหญ่ ฐานกว้าง 10 เมตร หุ้มทับเจดีย์ทรงปราสาทขนาดเล็กซึ่งอยู่ภายในสามารถมองเห็นเจดีย์ภายในสีขาวได้อย่างชัดเจน

9) วัดเชียงมั่น เป็นวัดร้าง ตั้งบริเวณสามแยก ซอย 18 อดกับถนนสายสอง เป็นเนินโบราณสถานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐ ประกอบด้วยเจดีย์ประธานและวิหาร วางตัวในแนวเกือบตะวันออก-ตะวันตก มีสภาพเกิดการพังทลายจากการกระทำของธรรมชาติ และมีต้นไม้ขึ้นอยู่บนโบราณสถาน

10) วัดมหาโพธิ์ ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองเชียงใหม่ อยู่ห่างจากแม่น้ำโขงประมาณ 80 เมตร ห่างจากถนนริมโขงหรือถนนเชียงใหม่สรวททางทิศตะวันตกประมาณ 50 เมตร สภาพพื้นที่วัดมหาโพธิ์ เป็นบริเวณรกร้างมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น บนวิหารพญานาคชี่ และพระพุทธรูปปูนปั้นหักพัง เนินเจดีย์สภาพพังทลายมาก

11) วัดมุงเมือง (วัดต้นตอง) ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกที่ถนนสายพหลโยธิน และถนนสายที่สองตัดกัน ส่วนบริเวณด้านหลังวัดเป็นบริเวณบ้านราษฎร และอาคารพาณิชย์โดยมีรั้วเป็นตัวแบ่งเขต ซึ่งมีบางส่วนถูกบุกรุกเข้ามา สภาพโบราณสถานมีเจดีย์องค์ประธานค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ชำรุดทรุดโทรม ปลิวอดหายไปและที่ซุ้มจรนนำที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับยืนด้านละ 1 องค์ นั้นเหลืออยู่เพียงทิศใต้ทิศเดียวแต่ไม่มีเศียร และเนินดินเป็นจุดเด่น ลักษณะของเจดีย์คล้ายวัดป่าสัก สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าแสนภู

12) วัดพระบวช ตั้งอยู่บริเวณสี่แยก ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักของเมืองบนถนนพหลโยธินตัดกับถนนสายที่ 1 ทางตะวันออกเฉียงใต้ สภาพวัดพระบวชเหลือเนินดิน และองค์เจดีย์ประธานที่ได้รับการบูรณะแล้ว